

Миомир Брдарца

И НА ТОМ ПУТУ ГДЕ СУ МНОГИ ПАЛИ

Улоге:

- **Даница Марковић**, песникиња, патриота и прва жена награђена од стране СКА;
- **Атанасов**, потпуковник бугарске армије задужен за Прокупље;
- **Ангелина**, пријатељица Данице Марковић;
- **Ленка**, радница Црвеног Крста;
- **Иван Вазов**, бугарски писац.

Радња драме дешава се у Прокупљу и Нишу, непосредно пре избијања и за време Топличког устанка. Даница Марковић због службе свог супруга у то време налазила се у Прокупљу, али се у току Топличког устанка активно борила за „српско питање“; због чега је у једном тренутку осуђена на смрт. Из затвора у Нишкој тврђави ослободили су је заједничким деловањем: Црвени крст, холандска краљица Вилхелмина и бугарски писац и академик Иван Вазов.

ПРВИ ЧИН

(чује се са разгласа) Забрањена је употреба речи Србин! Не употребљавати српске речи! Молбе, писмене или усмене неће бити узете у разматрање ако су написане на српском језику.

Даница: Зар смо до овога дошли, моја Ангелина? Мало им је што су нам све мушко побили и отерали, него нам и корење секу. После овог проклетог рата из чега ће нова младост да буја кад корене своје нема? Погледај радње само где су били Ивановићи, Петровићи, Стојановићи, сада су Иванов, Петров, Стојанов. Ја те људе не знам, не препознајем више ову учмалу паланку. Када ће народ да схвати да мора да дигне свој глас против тираније?

Ангелина: Ћути, Данице, чуће неко, бугарски шпијуни су на сваком кораку, зар ниси чула како су јуче стрљали сина оног казанџије Митра јер је у кафани причао против бугарске окупације?

Даница: Спремна сам и на то!

Ангелина: Ајде, ајде! А шта ћеш са децом? Остаће сама, нејака, без мајке, једно другом до увета. Мораш и на њих да мислиш, Данице. Па не може ово трајати дуго, мора се једном променити. Знаш како наш народ каже, *ничија није до зоре горела*. Смириће се све, видећеш.

Даница: Све сам мање сигурна у то да ће Бугари стати све док нас потпуно не униште. Затвори су све пунији, улице све празније. Знаш, нисам волела ову паланку када сам стигла, нисам ни сада баш луда за њом, сметала ми је та нека паланачка граја са прокупачке пијаце, то чаршијско оговарање и константна жеља да свако све зна о туђем животу. Мислила сам: „Боже, ако те има негде, избави мене јадну одавде“.

Ангелина: А сада?

Даница: А сада, када видим да има већег зла од чаршијског оговарања и пијачарске граје испод прозора, све ми то делује минорно, тако заборављиво и носталгично.

Чује се нека вика са улице. Њих две се приближе прозору. Ангелина се удаљи од прозора.

Ангелина: Опет бугарски војници некога јуре.

Даница: Нико више није сигуран, моја ти. Него, имали вести о твом Светиславу?

Ангелина: (плачно) Ни речи, моја Дано, нит жубори нит ромори. А Станко сваки дан запиткује где му је отац. Шта да кажем детету када ни сама не знам? Скоро сваке ноћи сањам кошмарне снове, како му утробу разносе црне птице по неком пољу. А он жив! Гледа ме оним зеленим очима и пружа руке да га спа-

сим. Колико се ја пропињем да га дохватим за толико ми он измиче. Чини ми се понекад, моја Дано, лакше би ми било да ми јаве да је негде покопан, него судбина из мојих снова да га снађе.

Даница: Ма жив је он негде, Ангелина. Јавиће се, видећеш.

Ангелина: Морам да идем, драга, дете сам оставила код комшинице, већ је дуго тамо.

Данице: Слободно наврати кад год ти устреба разговор, и ја сам сама у овом рату. Морамо да се испомажемо и штитимо.

Ангелина одлази. Даница одлази до радног стола, из фиоке вади свежањ писама и седне за сто.

Даница: А шта да напишем у ова смутна времена? Ко ме је до писања када вам за вратом стоји канџија и нож? Ко ме је до писања када вам затиру језик? Па зар на немуштом језику да пишем, ви који се до скоро барем на папиру за браћу нашу издавасте. Када би се, барем једном, обистиниле паланачке приче о томе да се спрема устанак, да наша војска напредује, да неће до века вешала бити украс варошице. Свемогући Боже, да ли је овај народ само за патњу рођен? Када смо те толико разљутили? Када смо ти се толико замерили? Чиме смо те толико ражестили? Опростите ми, децо моја, што ћу можда на вашу штету учинити неке ствари, али не могу против својих убеђења, не могу против својих ставова. Не могу да гледам да ми зелена поља крвава постају.

ДРУГИ ЧИН

Канцеларија пуковника Атанасова. Он седи за столом и пали цигарету.

Војник: Господин подполковник, една жена иска да се приседини.

Атанасов: Која жена?

Војник: Каза че името е Даница Маркович.

Атанасов: Нека идва.

Војник: Разбрах, господин подполковник.

Даница улази на врата. Војник стоји крај врата док му Протогеров не дозволи да оде.

Атанасов (*незаинтересовано*) : Какво искате?

Даница: Не разумем бугарски. Молим вас...

Атанасов: Не разумете језик земље у којој живите?

Даница: То није мој...

Атанасов: Как се казвате?

Даница: Даница Марковић Татић.

Атанасов:(*устаје са столице бесно*) Зашто нисте променили презиме онако како налаже директива бугарских власти? Зашто говорите српски? Зашто ми се уопште обраћате на том језику? Зар једна жена нема паметнија посла него да траћи време једног војника?

Даница: Зашто бих мењала презиме?

Атанасов: Зар вама наредба бугарског цара ништа не значи, госпожо? Зар вам није драго да опет живите у држави која вам је одузета пре много година? Па ми смо ослободиоци, требало би да сте срећни, а не да мољакате за неке шумске бандите, пробисвете и такозване војводе. Вратите се кући где вам је и место, уз вашу децу. Бићу тако добар, па ћу вам понудити нешто хране, а ви се вратите вашој деци и не тражите невоље.

Даница: Моје место је уз моју браћу и сестре, а мојој деци нема живота нигде другде до у Србији. Ви тражите од мене, као Српкиње да се „за чанак сочива“ одрекнем своје дужности...

Атанасов: Тишина! Ни гласа више, ни гласа!...

Даница: Одобрени сте вашим војницима да у сврху сузбијања устанка пљачкају овај недужни народ који је само желео слободу, да убијају, злостављају девојке и жене, да отимају децу из наручја мајки.

Убијате рањенике у болницама! Зар сте заборавили да су те исте жене неговале и ваше војнике, измучене и гладне док је трајао устанак? Зар за вас ниједна конвенција о људским правима ништа не значи!

Атанасов: Тишина! (*удари јој шамар, Даница падне на земљу*). Ништа боље нисте ни заслужили. Каква конвенција, ви нисте у рату, запамтите то! Ви сте бандити који подривају интересе своједржаве. А ваша држава је Бугарска. Србија не постоји, нема је, готово је са њом. Готово је са Пећанцем и Војиновићем!

Даница: (*бесно*) Није готово! Долазе дани слободе...неће ни ваше довека...ево је српска војска, куца на врата домовине. Дочекаће је њен народ јер народ неће пропасти. А ви, појединци, и ви умирате ко пре, ко доцније. Да ли схватате да вас то не разликује од народа? Не може вас пушка и терор од свега одбранити, инат је јачи.

Атанасов: Сутра ујутру, бићете део поворке којом ћете показати тај инат. Нека виде ти ваши четници како им народ босоног промрзао, изгладнео и жељан слободе иде у загрљај. (*излази из канцеларије*).

Даница остаје сама на сцени.

Даница: Сутрадан су, свезане, нас педесет жена, нејаких али стамених, различитих година али подједнако измучених, у колони повели ван града да би убедили Пећанца и остале да народ живи бедно. Поздравила сам се са децом и оставила их Ангелини на чување. Негде око поднева на ледени покривеној замрзлим снегом дозволили су нам да ручамо. И ту се појави онај инат о ком сам причала, а Атанасов ми није веровао. Жене се спонтано окупише и крену шала, а за њом и песма. Обишле смо двадесетчетири села и дошле надомак Алексинца. А наш пут после првобитне жалости, кренуо је да прати крешендо радости и расположења, све у пркос нашим пратиоци-

ма. Схватиле смо да немамо где другде. Кроз села где се нисмо задржавале, истрчавале су младе сељанке да нас питају ко смо и шта смо. А тада се кроз колону проносила једна реченица: „Ој Србијо, велике ти дике. Кад и жена оде у војнике!“

ТРЕЋИ ЧИН

Затворска ћелија у Нишкој тврђави.

Даница: *(савијена у ћошку ћелије)* Доћи ће дан слободе, народ не може погинути, не може нестати.... Доћи ће дан слободе, народ не може погинути, не може нестати...

Ленка: Госпођо Данице. Ја сам Ленка, радим у Црвеном крсту. Дозволили су ми да вам доставим пакет и да видим како сте.

Даница: Како су ми деца?

Ленка: Добро су, питају за вас, Ангелина их пази.

Даница: Имали вести са фронта?

Ленка: А да припазите мало на себе, мало се повуците. Пробаћемо да вам помогнемо, већ су се заинтересовали неки људи за Вас.

Даница: Да сам пазила на себе, шта говорим, коме се обраћам, кога подржавам, сада овде не бих ни била. Да сам ћутала, савила кичму до земље, љубила бугарску чизму и патила, сада бих била слободна, сита и са својом децом. Али каква бих узор својој деци онда била, ако бих постала љубавница бугарске окупације?

Ленка: Како поступају према вама? Знате да Црвени крст има своју конвен....

Даница: Кћери, не труди се, ово је затвор, бугарски затвор. Да маре за неку конвенцију не би на првом месту силовали жене, убијали труднице, децу пред очима њихових мајки.

Ленка: Трудимо се свим силама да вам олакшамо. Мада, како су се пронеле вести...

Даница: Знам, све знам. Знала сам оног трена када су ме са осталим робљем спровели везану жицом кроз варош и довели у Ниш. Знала сам када су ме бацили у тамницу у којој не разликујем ноћ од дана. То је вероватно припрема да тмина смрти не падне тешка. Зрачак светлости продре мрачним лагумима само када се отворе капије. А тада...тада ми се укажу неке слике страдања, мој син, његов малени ковчег и много веће боли од куршума метака који ме очекују. Тако да знам, знам да су ме Бугари осудили на смрт.

Ленка: Нећемо то дозволити, академик Вазов је поручио да се заложо за ваше питање, проследили смо му сва ваша писма. Можда ће чак и доћи.

Даница: Ако му дозволе (*опет одлази у ћошак*). Атанасов ме је упозорио да се нећу тако лако извући. Изгледа да је био у праву.

Ленка: Не очајавајте. Потрудићемо се...

Даница: Знаш ли, кћери, да у тврђави постоји Капија смрти. Једна мала потерна капија, на којој сваког јутра несатане на десетине твојих вршњака. Чују се пуцњи, а потом мук. У почетку сам мислила да нас само плаше. Да пуцају у ваздух а онда их врате назад. Па се сетих, да ниједан Србин није умро кришом, кукавички и са криком на уснама.

Ленка: Избацују ме, морам да кренем. Збогом. Потрудићемо се да вас што пре избавимо.

Даница: Збогом, кћери. Поручи Ангелини да ми сачува децу као своју.

Оче наш који си на небесима да се свети име твоје, да дође Царство твоје, да буде воља твоја како на небу тако и на земљи. Хлеб наш засушни дај нам да нас и опрости нам дугове наше као што ми опраштамо дужницима својим. Не уведи нас у искушење, но избави нас од злога. Амин.

Вазов: Госпођо Марковић.

Даница: (*занеми, готово уплакано крене ка њему*) Примили сте моја писма. О Боже, о сви свеци на небесима!

Вазов: Смирите се, смирите се...

Даница: Надала сам се да ће те као мој брат по перу, препознати моју патњу и бол и да у вама, иако нисмо на истим странама, има нечег доброг и људског. Нисам се преварила. У овим тешким временима, после наше кобне епопеје, нигде и никад нисам казала ко сам. Сада је дошао тренутак када морам спасавати свој живот, али не зато што је мени до живота, ја сам свој живот оплакала још пре устанка, него шта ће бити са мојом децом када ја нестанем. Умреће од глади. Никад никоме за време рата нисам упутила ове речи, али данас, зарад моје деце, преклињем Вас, помозите.

Вазов: Како да не приметим ону коју је Скерлић тако добро приказао. А и шушка се по Софији да сте добрано намучили бугарске официре у Прокупљу и Нишу. Данице, трудим се свим силама да Вам помогнем, контактирана је већ холандска краљица Вилхелмина. Заузеће се да вам се обезбеди пут ван земље, у Швајцарску.

Даница: Знам да можда превише тражим, али одласком генерала Тасева, изгубила сам велики ослонац и заштиту. Можда вама страдање једне српске породице не значи толико, али кроз бесане ноћи само сте ми ви као помоћ пали на памет. А ја, као што видите, не могу Вас дочекати у бољем амбијенту јер постадох због својих убеђења, жртва туђих каприца.

Вазов: Ја сам Вам предлагао још прошлог лета да се преселите у Београд. Аустријанци нису благи, али овде вам живота нема. Нажалост, то сте осетили на крају на својој кожи.

Даница: Једино се због деце кајем неисказано што не урадих то. Она ће, сирота моја, грехове које ја учиних да испаштају. Ако већ нису за те грехове и кажњени. *(окрене се ка зиду и брише сузе)*. А сада касно је за било какве захтеве, из затвора се једино губилиште види.

Вазов: Разговарао сам јутрос са новим господином генералом, нажалост, садашња бугарска управа није благонаклона према противницима Царевине. Озбиљне су оптужбе на ваш рачун. Оптужбе које са собом носе баш то губилиште о коме говорите. Нисам сигуран да су га моје речи о вашим заслугама као уметнице убедиле да вас пусти и одобри пресељење, али верујте, трудим се свим силама које су ми на располагању. Храбрости вам не мањка, томе се сви диве.

Даница: Стара је истина да пријатељи великих људи остају да искусе незадовољство њихових наследника, када ови оду са положаја. Када сам чула да је генерал Тасев смењен, обузело ме је оно осећање које је код жене непогрешно. Новог генерала нисам ни видела, учињени су као што видите сви кораци да ми се стане на пут. На том основу и судим да ће ми бити чињене препреке ка путу у Швајцарску.

Вазов: Ја се надам да ће уважена холандска краљица имати слуха за наше молбе.

Даница: Ако до тада не буде прекасно. Велики терет пао је на моја плећа, струјом времена час пливам, час тонем. Борим се, борим се јако, али осећам да клонем.

Вазов: Пут којим сада ходате, мучна је стаза, заиста, пуна искушења. Али ако вам је за утеху исто бих урадио да сам на вашем месту. Долазећи овамо, крај пута видео сам нешто због чега сам боље схватио зашто једна жена, мајка, устаје и хода ка бајонетима, свесно и не презајући од њих. О томе нема ни речи у Софији, барем не јавно. Видео сам трагедију не само вас Срба, него трагедију страдања која неће заобићи ни ушушкана бугарска врата. Ускоро ће и ту покуцати топовска сачма.

Обећавам да вас нећу заборавити.

Даница: Господине Вазов, да ли могу да вас замолим да ова писма предате Ленки из Црвеног крста?

Не желим да умрем, а да моја деца остану без објашњења.

Вазов: Свакако. *(одлази)*

Даница остаје сама на сцени.

Даница:

Кад видесмо где смо, тргли смо се, стали.

Назад не можемо, а напред не смемо.

И на том путу где су многи пали.

Ми стадосмо да се светли растанемо.

Мислила сам да ћемо имати само једно Косово поље као синоним страдања, а ето, дочекасмо и да прокупачка поља не буду црвена од цветова, већ од младих увенулих живота.

Мирјана Митровић, Филозофски факултет